

cialismu [s. 241]. Rychle se rozvíjející vědeckotechnická revoluce zvýšila přitom složitost řízení společenského vývoje a vyvolala nezbytnost komplexního přístupu k řešení úkolů komunistické výstavby. Mimořádně významné se stalo respektování vzájemného vztahu ekonomiky a sociálních a ideologických faktorů. Při rozboru specifik plánovitého zdokonalování způsobu života lidí v pracovních kolektivech a regionech (s. 253—262) se autoři zabývají komplexními plány ekonomického a sociálního rozvoje pracovních kolektivů. Jímí je zajišťován v první řadě rozvoj základní a rozhodující komponenty způsobu života — pracovní činnosti. Plány konkretizují proces uspokojování materiálních a duchovních potřeb sovětských lidí. Odpovídají na otázku, co mohou pracující získat a jak mají využívat hmotné statky i duchovní hodnoty, které jsou jim k dispozici.

Nesporným kladem knihy je analýza výchovné, ideologické činnosti strany jako faktoru cílevědomé změny způsobu života, jehož úloha stále roste. Při zdokonalování socialistického způsobu života plní systém komunistické výchovy své třídní, světonázorové a regulační funkce. XXV. sjezd KSSS znamenal vklad do obecné teorie komunistické výchovy tím, že zdůvodnil nutnost komplexního přístupu.

V knize je tento přístup používán při rozboru úkolů rozvoje socialistického způsobu života, pracovní činnosti a pracovní výchovy i základních směrů působení komunistické strany na způsob života. Jsou zde načrtnuty aktuální problémy světonázorové orientace, výchovy k organické jednotě přesvědčení a činů, formování tvůrčích, budovatelských postojů občanů, výchovy čestného, svědomitého vztahu k práci, uvědomělé disciplíny, nesmiřitelnosti s nedostatky, iniciativy a činnosti. Zvláště je zdůrazněna nezbytnost zesílení nekompromisního boje se stále ještě se vyskytujícími odchylkami od socialistických mravních norem.

Zvláště nutné je pečovat o to, aby veškerá sovětská mládež žila a pracovala podle národních principů socialistického způsobu života, aby se sama co nejaktivněji zapojila do zdokonalování svého způsobu života. Pracovní výchova je přitom nerozlučně spojena s výchovou ideově politickou a mravní (s. 290).

V ideologickém zápase dvou systémů socialismu a kapitalismu sehrává aktivní úlohu odhalování předností socialistického způsobu života a jeho obrana před buržoazními a revizionistickými deformacemi. Autoři knihy upozorňují na to, že hlavním nástrojem ideologické diverze strategií antikomunismu je tzv. „sociologická propaganda“, jejíž pomocí se snaží ovlivňovat chování lidí, rozšiřovat stereotypy buržoazního způsobu života a deformovat socialistický způsob života. Jádrem buržoazní propagandy je očerňování socialismu, obhajoba a reklama kapitalismu, kultu hmotného bohatství, krajního individualismu, touhy po bezpracném zisku, samolibosti aj. (s. 294—295).

Knihy se pokouší objasnit podstatu spotřebitelského modelu způsobu života, vysvětluje odlišnou podstatu pojmů „spotřeba“ a „konzumentství“. Růst spotřeby a rozumných potřeb jsou zákonitými faktory, stojícími proti konzumentství, kultu věcí, jejich přeměně v ukazatel sociální prestiže. V podmínkách zesilování ideologického boje na mezinárodní aréně je nezbytné zvýšit účinnost propagandy a agitace při odhalování nedostatků způsobu života za kapitalismu i jeho apologetů.

Celkově lze říci, že recenzovaná kolektivní monografie obohacuje naše představy o cestách a zákonitostech rozvoje socialistického způsobu života, jeho dalšího zdokonalování. Zásadou bohatého konkrétního materiálu bude jistě pozitivně přijata všemi, kdo se zabývají různými aspekty socialistického způsobu života, zejména jeho propagandou.

Vasilij Ljubčenko

Martin Katriak: Devičany v socialistické výstavbě

Bratislava, Veda 1981, 277 s.

Knihy M. Katriaka shrnuje výsledky dlouhodobého intenzivního výzkumu středoslovenské vesnice Devičany (v okrese Levice). Devičany jsou středně velkou obcí, v roce 1971, v době zahájení výzkumu zde žilo 722 obyvatel, s průměrně prosperujícím jednotným zemědělským družstvem, obcí, která nemá předpoklady pro splnění s jinou obcí do významnějšího správního, organizačního či výrobního centra. Podobně jako v jiných vesnicích tohoto typu značná část obyvatel pracuje v dělnických (27,0 %) a zaměstnaneckých (15,7 %) profesích. Přibližně jedna třetina všech zaměstnaných obyvatel jezdí za prací mimo vesnici a kontakty obyvatel s městem i v mimopracovní době jsou poměrně intenzivní. Devičany tak představují dobrý objekt pro prohloubené sociologické zkoumání, neboť obdobných lokalit je v Československu mnoho a jsou v podstatě sociálně ekologickým typem.

Terénní výzkum v Devičanech probíhal v letech 1971—1975, přičemž autor používal řady sociologických, etnografických i historických metod. Základní technikou sběru

dat vzťahujúcich se k súčasnosti bylo standardizované interview (byly shromážděny údaje od 86,3 % populace starší 15 let), dále osobní pozorování, rozhovory se znalci místní situace (geograf, lékař, agronom atd.) a analýza dostupných dokumentů. Autor využil i historické prameny (byť je otázkou, do jaké míry je heuristická báze úplná) a odborné expertizy, týkající se zejména zemědělské produkce.

Pro zpracování výzkumu zvolil metodu sociologické monografie, která je mu blízká a odpovídá jeho celoživotnímu úsilí o spojení sociologické i historické metody analýzy sociálních jevů, právě tak jako teoretické a aplikační roviny sociologického poznání. Ostatně v československé (a speciálně slovenské) sociologii zemědělství má monografická metoda své dlouhodobé tradice, které M. Katriak nepochybně zná — značnou část jich uvádí v bibliografii, ale téměř je nevyužívá ke komparaci, přestože široký historický záběr recenzované práce přímo po tom volá.(1)

Katriakova monografie není jen empiricky popisná. Usiluje o teoreticky poučené, marxisticky orientované systémové pojetí životního rytmu Devičan. Základní rovina analýzy je věnována vztahům mezi celospolečenským procesem (charakterizovaným takovými momenty, jakými bylo například převzetí moci dělnickou třídou v Únoru 1948, socialistická industrializace, kolektivizace vesnice, demokratizace vzdělání i kulturního života) a životem lokality i jejích jednotlivých obyvatel. I když monografie jednoznačně dokládá, že pozitivní přeměny života obyvatel Devičan byly jednoznačně spjaté především s celospolečenskými změnami, ukazuje zároveň, jak tento proces byl modifikován místními specifiky.

Zkoumaná obec je analyzována jako živý dynamický sociální systém, v němž důležité funkce plní následující podsystémy:

- a) Subsystém ekonomický, v němž jde především o výrobu hmotných statků a uspokojování materiálních potřeb obyvatel. Je považován za prvořadý, protože podmiňuje rozvoj dalších podsystémů.
- b) Subsystém sociální, kde jde o vývoj a reprodukci obyvatelstva obce a o jeho sociální strukturu.
- c) Subsystém politicko-správní — týká se mechanismu utváření a fungování politicko-správních orgánů v obci.
- d) Subsystém kulturní a společenský — týká se místních kulturních a společenských zařízení a jejich činností.
- e) Subsystém světonázorový a ideologický, který bezprostředně navazuje na subsystém kulturní a společenský a odráží změnu ekonomicko-sociálních podmínek ve vědomí lidí.

Uvedené podsystémy (se svými mnohostrannými a různorodými komponenty) jsou svázány vzájemně složitými materiálními, ideovými a psychosociálními vztahy a vytvářejí stále se rozvíjející celek.

Poradím subsystémů je determinována i struktura knihy, zvláště IV. — VIII. kapitola. V zájmu úplnosti monografie jsou v I. kapitole stručně objasněny geografické a geomorfologické podmínky obce, podnebí, hydrografické a půdní poměry, živočišstvo a rostlinstvo. Ve II. kapitole je zachycen vývoj obce od doby feudalismu, přes zrušení poddanství až k novější historii.

III. kapitola je věnována typu obce a stavu bytového fondu. Podává informaci o poloze obce a typech domů, kvalitě bytového fondu, o technickém vybavení bytů a technické a občanské vybavenosti obce vůbec.

IV. kapitola se zabývá ekonomickým rozvojem. Na začátku kapitoly je nastíněna hospodářská situace v obci před koncem druhé světové války, avšak větší část kapitoly se zabývá problematikou Jednotného zemědělského družstva v Devičanech. Je zde zachycen jeho vznik, členská základna a první kroky hospodaření, dále pak úspěchy družstva v rostlinné a živočišné výrobě, mechanizace práce, ekonomické výsledky a odměňování družstevníků. V závěru jsou naznačeny perspektivy rozvoje JZD Devičany.

V. kapitola se týká vývoje obyvatelstva, jeho sociální struktury a zdravotního stavu. Zachycuje růst počtu obyvatel, jeho věkovou strukturu a ekonomickou aktivitu. Značná část kapitoly je věnována třídní, profesionální, vzdělanostní a národ-

(1) Bibliografické údaje jsou ostatně značně neúplné. Katriak například neuvádí jednu z nejdůležitějších monografií K. Gally *Dolní Roveň*, dále klíčovou monografii „pražské sociologické školy“ *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung* z roku 1938 ani Bláhovy koncepty sociologického výzkumu ve Velké nad Veličkou (publikované v Sociologické revui 1932). Komparačně nevyužity zůstaly i studie I. Šmakalové *Integrální dedina* z poloviny třicátých let a monografie Hirnera a Poláka z roku 1970 věnovaná Kysucím a životě na jejich kopanicích.

nostní struktury obyvatel. V závěru se autor zabývá demografickou strukturou devičanských domácností a zdravotním stavem obyvatel.

Tématem VI. kapitoly je politická situace v obci a samospráva. Je v ní zachycena činnost místního národního výboru i dobrovolných společenských organizací. V závěru kapitoly nalezneme stručné charakteristiky práce některých zasloužilých občanů.

Kapitola VII. je věnována rozvoji kulturního života v obci. Je v ní zachycena výchovná a vzdělávací práce školy a mimoškolních kulturních zařízení, způsob uspokojování kulturních zájmů obyvatel a některé prvky lidové kultury a folklóru, které se dosud v obci udržely.

Poslední, VIII. kapitola se zabývá formováním společenského vědomí obyvatel. Je zde sledován vztah obyvatelstva k družstevní zemědělské velkovýrobě, vztah k práci a spokojenost v zaměstnání, život v rodině, vztah obyvatel k životu na venkově a hodnotová a světonázorová orientace.

Všechny získané poznatky jsou stručně shrnuty v závěru práce podle jednotlivých sfér: ekonomické, sociálních vztahů, kulturní, etické a psychologické.

Z hlediska sociologie je nejzajímavější V. kapitola, zabývající se vývojem obyvatelstva a jeho sociální strukturou. Právě změny v třídní struktuře obyvatel totiž patří k základním a nejvýznamnějším společenským přeměnám, které se v obci odehrály.

Před 2. světovou válkou tu žilo celkem 211 rodin. Z nich 51 vlastnilo půdu o výměře od 1 do 3 ha (tzv. domkáři), 22 od 3 do 5 ha (maloročníci), 35 od 5 do 10 ha (středně velcí rolníci) a 34 přes 10 ha (velkostatkáři).

Před koncem druhé světové války existovala tedy v obci velmi pestrá majetková diferenciaci, která představovala jakési kontinuum, v němž převažovala chudoba a bída nad zámožností a bohatstvím. 53,1 % domácností v obci představovali totiž zemědělští dělníci, domkáři a malí rolníci, kteří měli velmi omezené pracovní příležitosti a jejich práce byla velmi málo odměňována. Druhá polovina obyvatel žila v poměrně dobrých ekonomických podmínkách, protože zaměstnanci, živnostníci i řemeslníci nacházeli v obci průměrné a poměrně stále pracovní příležitosti i dostatečnou odměnu.

Z pestrého sociálně třídního rozvrstvení vesnické společnosti, charakteristického pro buržoazní společnost, se během třiceti let zformovala kvalitativně nová, socialistická sociální struktura, která vznikla především jako důsledek vlivu družstevní velkovýroby a industrializace bližšího okolí. V úzké souvislosti s pokračující dělbou práce se prohlubovala i profesionalizace a odbornost zemědělské práce a zároveň se zvyšovala její racionalizace a kulturnost.

Autor sleduje změny ve dvou časových etapách (léta 1944—1961 a 1961—1970).

Na konci druhé světové války bylo ve zkoumané oblasti 57,4 % jednotlivě hospodařících rolníků, 3 % zaměstnanců a 17,3 % zemědělských dělníků. Průmysloví dělníci a družstevní rolníci se nevyskytovali. V průběhu 17 let se sociální struktura obce výrazně změnila. Počet dělníků vzrostl z 17,3 % na 31 %. Z chudých a vykořisťovaných zemědělských dělníků se zformovali zejména pod vlivem socialistické industrializace průmysloví dělníci.

Převážná většina individuálně hospodařících rolníků se zřekla neefektivní rodinné rolnické malovýroby a stala se příslušníky třídy družstevních rolníků (tvořících v tomto období 35,7 % ekonomicky aktivních obyvatel). S rychlým rozvojem terciární sféry a s rozvojem vzdělanosti a kultury početně vzrostla skupina zaměstnanců, a to z 3,0 % v roce 1944 na 10,6 % v roce 1961.

Současně se výrazně zvýšila i produktivita zemědělské výroby.

V průběhu dalších deseti let (1961—1970) se dále zvýšil počet družstevních rolníků na 55,8 % a zaměstnanců na 15,7 %.

Zvýšila se i efektivnost zemědělské výroby: Pohyboval-li se hektarový výnos obilovin v letech 1953—1961 průměrně kolem 17 až 18 centů z hektaru, stoupl v letech 1968—1969 na 35,7 q z ha a v r. 1973 dokonce na 43,8 q. Ve srovnávací bilanci v období 1953—1977 se rostlinná produkce zvýšila téměř sedmkrát, početní stavy dobytka stouply v téže době více než dvanáctkrát.

Pod vlivem celospolečenského a družstevního vlastnictví výrobních prostředků se odstranily dřívější, před nástupem k budování socialismu velmi ostré sociálně ekonomické rozdíly mezi obyvateli obce a postupně se vytváří poměrně homogenní společnost. Důležitým faktem je, že příslušníci všech uvedených tříd jsou relativně dobře ekonomicky situováni a jejich životní úroveň se zvyšuje. Příjmy družstevních rolníků jsou i v Devičanech v průměru vyšší než příjmy průmyslových dělníků. Vztahy mezi třídami a skupinami nemají antagonistický charakter. Naopak, dělníci, družstevní rolníci i příslušníci socialistické inteligence iniciativně a tvořivě spolupracují na společném díle.

V souvislosti se změnami v sociální struktuře se autor stručně zmiňuje o změnách v profesionální skladbě obyvatel. Konstatuje, že před druhou světovou válkou byla profesionální struktura obyvatelstva poměrně jednoduchá. Individuálně hospodařící rolníci byli jakýmsi univerzálními pracovníky, schopnými vykonat téměř všechny práce, které souvisely s pěstováním zemědělských plodin a chovem domácího zvířectva. Jednoduchá dělba práce nevyžadovala specializaci a potřebná odbornost se tradiovala z generace na generaci. Za třicet let procesu budování socialismu však postupně vzniklo v obci 68 nových speciálních profesí a povolání. To znamená, že v této oblasti dochází k diferenciaci, což souvisí, jak již bylo uvedeno, s prohlubováním dělby práce.

Nebývalou měrou se v obci zvýšil též počet osob se všeobecným, ale především odborným vzděláním. V roce 1944 byl v Devičanech pouze 1 člověk s vysokoškolským vzděláním, v r. 1970 jich bylo již 12. Podobně se mnohonásobil počet lidí s úplným středoškolským vzděláním — z 3 obyvatel v r. 1944 na 67 v r. 1970 atd. V tomto ohledu je důležitá i skutečnost, jak mohou obyvatelé uplatnit svoje vědomosti a schopnosti získané vzděláním ve svém zaměstnání. Převážná část pracovníků (82 %) je se svým uplatněním spokojena. V kategorii družstevních rolníků je to 93,1 %.

Autor se v této souvislosti zabývá též problematikou trávení dovolené a volného času vůbec. Konstatuje, že délka pracovního dne se zkracuje; za 10 let (1961—1971) se snížila u dělníků o 3,5 hodin a u družstevních rolníků o 3,8 hodin. V době výzkumu měli družstevní rolníci 24 hodin volného času týdně, dělníci 27,2, zaměstnanci 27,8, studující 32,8 a ženy v domácnosti 26,6 hodin volného času. Nejčastěji (60,9 %) jej trávili na záhumnku, a to i v době dovolených. Pouze 1/7 obyvatel obce využila dovolenou na zotavení; u družstevních rolníků je to pouze 10,9 %. V tom se tato skupina populace liší od dělníků a zaměstnanců. Přesto patří celkově mezi spokojené s dosavadním životem (73,7 %) a se životem na venkově vůbec (90,8 %); jenom asi 5 % by jich odešlo do města, kdyby se jim naskytla příležitost.

Všechny tyto významné přeměny sociálně ekonomického života obce se odrazily i ve společenském vědomí.

Na základě empirického materiálu dochází autor například k závěru, že obyvatelé Devičan přestali považovat rodinné vlastnictví půdy a individuální zemědělskou malovýrobu za jediné a spolehlivé zabezpečení své existence, a naopak se úplně ztotožnili s družstevním způsobem hospodaření a velkovýrobními formami zemědělské práce.

Tato skutečnost se projevuje také ve vztahu k práci. Autor nezjistil žádné náznaky, že by družstevními rolníkům překážely v práci na družstevních polích postoje nebo návyky vypěstované nebo ustálené v době hospodaření na individuálních hospodářstvích. Naopak, je možno konstatovat, že ve vztahu k práci a odměně neexistují mezi družstevními rolníky, dělníky a zaměstnanci významnější difference. Socialistické výrobní vztahy odstranily tedy nejenom hospodářské a majetkové rozdíly mezi obyvateli, ale i rozdíly ve vztahu k práci.

Z tohoto hlediska je též pozoruhodné, že při posuzování předností socialismu uvádí většina obyvatel na prvních místech právní rovnost všech občanů státu a zabezpečení práce pro každého praceschopného občana. V tom, že právě tyto zásady socialistické společnosti se dostaly na první místo, je možno vidět, že si obyvatelé plně uvědomují zásadní rozdíl postavení občana v socialismu a kapitalismu. Obyvatelé dále vysoce hodnotí i všestrannou péči socialistického státu o člověka.

Významné přesuny nastaly a dále nastávají i v postojích k vědě a náboženství. Mladší věkové skupiny a skupiny s vyšším vzděláním dnes daleko více preferují vědu před náboženstvím, což podle autora zřetelně naznačuje, že věda, vědecké poznání a vědecký světový názor postupně dobude dominantní postavení v hodnotovém systému i u lidí žijících na venkově.

Na základě analyzovaného empirického materiálu a na základě uskutečňovaného pozorování života v obci se autor pokouší stručně charakterizovat některé povahové vlastnosti obyvatel Devičan. Obecný povahový rys devičanských obyvatel vidí v jistém životním racionalismu, vědomém vynakládání úsilí na získání nových vědomostí a zkušeností. V praxi se to projevuje tak, že v obci poměrně rychle zdomácnějí různé novoty, nové technické i jiné vymoženosti. Bludný kruh tradice byl prolomen, vesnice se otevřela sociální i kulturní změně.

* * *

Monografii M. Katriaka o Devičanech lze pokládat za zajímavý přínos naší sociologie k poznání procesu združstevňování vesnice i formování nového, socialismu odpovídajícího životního slohu na vesnici. Bylo by jí možno jistě leccos vytknout.

Především již zmíněný nedostatek širší historické komparace a konfrontace zjištěných výsledků se závěry pracovišť, která se zabývají problematikou vesnice z aplikovaného hlediska, například Výzkumný ústav ekonomický zemědělství a výživy v Praze). Větší pozornost by si zasluhovaly i otázky situované na pomezí sociologie a lingvistiky (problém přezdívek, vývoje slovní zásoby apod.) či etnografie a sociologie (problematika etikety, zdraví a nemoci). Také celý komplex otázek spadajících do oblasti sociologie medicíny, popřípadě sociální gerontologie zůstal v práci zpracován jen okrajově, přestože jde o úkol společensky velmi závažný (například otázky práce obvodního lékaře, převozu do nemocnice a adaptace na toto prostředí, postavení starých lidí v komunitě apod.). To však jsou otázky, které vyžadují velice subtilní metody, které naše sociologie dosud ne vždy adekvátně umí využívat.

Závažnější se mi zdá skutečnost, že M. Katriak nevyužil příležitosti výrazněji integrovat získané poznatky do soustavy našich poznatků o lokálních komunitách a jejich transformace v podmínkách socialistické výstavby. Jejich konfrontace například s pracemi polských (Z. T. Wierzbický) či amerických (G. L. Bertrand) autorů by mohla být v tomto ohledu velmi zajímavá a nepochybně by byla pro nás i příznivá.

Práce M. Katriaka je v pravém slova smyslu marxisticky, společensky angažovanou publikací o naší současné vesnici, které je možno s úspěchem využít jak v odborné, tak propagandistické práci. Její četbu i hlubší studium lze proto doporučit širšímu okruhu zájemců.

Mojmír Hájek

Mládež a společnost

Bratislava, Smena 1980, 261 s.

Oblast výzkumu mládeže se týká širokého okruhu problémů spojených s pestrou škálou sociálního života mladé generace. Zvýšený zájem o zkoumání této sociální a věkové skupiny je patrný zvláště v posledním období, a to nejen ze strany společenskovědních pracovišť, ale i orgánů a institucí společenské praxe. Potřeba poznatků z této oblasti a jejich aplikace v praxi výstavby naší socialistické společnosti je stále aktuálnější.

V této souvislosti stojí jistě za pozornost publikace bratislavského vydavatelství SÚV SZM Smena, *Mládež a společnost*, vydaná koncem roku 1980. Jde o sborník statí sestavený z řady podnětných a zajímavých referátů, které odezněly (a pro publikaci byly podstatně rozšířeny) na celostátní vědecko-praktické konferenci *Třídní a sociální dimenze socialistického způsobu života československé mládeže* (Smolenice 1979). Redaktorům sborníku se podařilo logicky zařadit jednotlivé materiály do tří základních tematických okruhů:

První část je věnována otázkám *interdisciplinárního přístupu při výzkumu mládeže*, druhá *faktorům a dimenzím způsobu života mládeže* a třetí tvoří vybrané příspěvky založené na konkrétních výsledcích sociologického výzkumu mládeže.

Stěžejní význam má první část, věnovaná závažným teoretickým, metodologickým, ale i koncepčním otázkám v oblasti výzkumu mladé generace. Především stať V. Cirbese *Společenské vědy a rozvoj komunistické výchovy mládeže* je z tohoto hlediska základním materiálem. Hodnotí dosavadní výsledky a rýsuje další programové směry v oblasti výzkumu mládeže (totéž platí i o stati J. Štípka). Zdůrazňuje, že „v akceleraci socialistických přeměn a v postupném rozvíjení komunistických prvků v životě socialistické společnosti plní významnou funkci mládež... Tendence postupného překonávání podstatných rozdílů ve společenském postavení, vzdělání, ve způsobu života jsou z objektivních příčin u této sociálně věkové skupiny relativně nejvýraznější“. Mládež je významným činitelem v procesu dynamického rozvoje třídní a sociální struktury společnosti.

Další statí úvodní části sborníku jsou přehledem některých sociologických, psychologických i pedagogických přístupů ke zkoumání otázek mládeže a de facto ukazují existující odlišnosti v chápání základních otázek výzkumné problematiky a potvrzují naléhavost rozpracování metodiky interdisciplinárního přístupu v této oblasti.

Přítom se ukazuje, že ke komplexnímu pojetí zkoumání osobnosti mladého člověka i mládeže vcelku má nejbližší sociologický přístup, jak to dokumentuje stať J. Suchého *Formování socialistického způsobu života mladé generace a jeho cíle*. Autor mj. zdůrazňuje, že socializační mechanismus plní svoje poslání ve dvou směrech: Především zabezpečuje potřebné výchovné a vzdělanostní předpoklady pro vývoj osobnosti mladého člověka a pro jeho integraci do společenského systému.